

De terugkeer van het Kaasjeskruidkoppje in Limburg

Hub. Reumkens, Hoge Barakken 11B, 6221 CM Maastricht, e-mail: hub-reumkens@home.nl

Op vrijdag 1 mei 2009 is langs de dagvlinder-monitoringsroute bij de Zuid-Willemsvaart in Noordwest-Maastricht (REUMKENS, 2008) een mannelijk exemplaar van het Kaasjeskruidkoppje (*Carcharodus alceae*) gezien. Het was de eerste waarneming van deze vlinder in Nederland sinds 56 jaar; het laatste exemplaar van deze soort is gezien op 14 mei 1953 in Stein (Bos *et al.*, 2006). Na deze eerste waarneming is in mei 2009 nog een ander exemplaar in Zuid-Limburg gezien en is in augustus een aanzienlijk aantal waarnemingen in deze regio gedaan. Genoeg reden om aandacht te besteden aan het Kaasjeskruidkoppje, aan zijn kenmerken, zijn leefgebied en levenswijze, en zijn verspreiding. Ook komen het vlindervriendelijk beheer in het algemeen en de beheersmaatregelen ten gunste van het Kaasjeskruidkoppje in het bijzonder aan de orde. Tenslotte stelt zich de vraag hoe de toekomst van deze vlinder er in Nederland uitziet.

HERKENNING

Onder de dagvlinders (*Rhopalocera*, dat wil zeggen knotsdragers) zijn de dikkopjes (*Hesperiiidae*) een bijzondere groep. Soms worden ze zelfs niet tot de 'echte' dagvlinders gerekend; in ieder geval vormen ze daarbinnen een eigen subfamilie, de *Hesperioidea* (WYNHOFF *et al.*, 1999). Deze vlinders danken hun naam aan de brede kop, die zonder versmalling aansluit op het lichaam. Hoewel de dikkopjes overdag actief zijn, lijken ze in hun gedrag enigszins op nachtvlinders, vooral door de manier waarop ze de vleugels in rust samenkappen. Ook de overwegend bruine kleur doet meer denken aan nachtvlinders dan aan dagvlinders met hun vaak sprankelende kleuren. Beslissend voor het onderscheid tussen dag- en nachtvlinders zijn de voelsprietten. Bij de dagvlinders hebben de uiteinden van de sprietten de vorm van een knots. De dikkopjes hebben voelsprietten die naar buiten buigen; bij veel dikkopjes buigt ook de knots aan het uiteinde van de voelspriet naar buiten (BINK, 1992). Met een vleugellengte van 12 tot 16 mm is het Kaasjeskruidkoppje

[figuur 1] in vergelijking met veel andere dagvlinders klein tot zeer klein. De bovenzijde hebben donker- en lichtbruine vlekken die de vlinder een effectieve camouflagekleur geven. De vijf doorzichtige witte vlekken op de punt van de voorvleugel zijn kenmerkend. De onderrand van de achtervleugel ziet er opvallend gekarteld uit. De mannetjes zijn iets donkerder van kleur dan de vrouwtjes. De onderkant van de achtervleugel is bij beide seksen gelijk, groenachtig lichtbruin en heeft witte vlekken. Het eitje van het Kaasjeskruidkoppje [figuur 2a] is cilindervormig en roodbruin van kleur. Het lijf van de rups [figuur 2b] is donkergrijs, de kop is zwart en in de overgang van lijf naar kop liggen een drietal felgele vlekken. De pop is blauwgrijs [figuur 2c] (BINK, 1992).

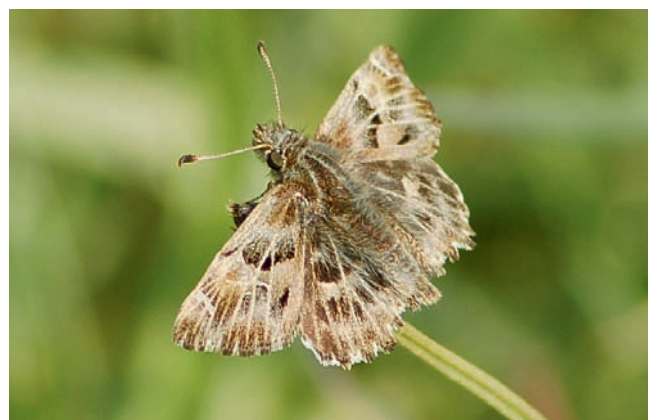
De waardplanten van het Kaasjeskruidkoppje zijn verschillende soorten van het genus kaasjeskruid (*Malva spec.*) [figuur 3]. In Zuid-Limburg komen Groot kaasjeskruid (*Malva sylvestris*) en Klein kaasjeskruid (*Malva neglecta*) in ruime mate voor. Het Muskuskaasjeskruid (*Malva moschata*) en het Vijfdelig kaasjeskruid (*Malva alcaea*) zijn minder algemeen (BINK, 1997).

Het Kaasjeskruidkoppje zou verward kunnen worden met het Andoordikkoppje (*Carcharodus lavatherae*), een soort die in Zuid-Europa vliegt op droge, bloemrijke hellingen op kalksteen [figuur 4] en die (nog) niet in Nederland is waargenomen. Deze vlinder is iets groter dan het Kaasjeskruidkoppje en is zowel op de bovenzijde als aan de onderkant lichter van kleur (VAN HALDER, 1999; WYNHOFF *et al.*, 1999).

LEEFOMGEVING EN LEVENSWIJZE

Het Kaasjeskruidkoppje is een warmteminnende soort. De vlinder is aangetroffen op plaatsen waar de waardplanten groeien, in half-natuurlijke graslanden, in overgangsgebieden tussen verschillende biotooptypen en in pioniervegetaties. Hij houdt van open warme, droge en rotsachtige gebieden. Het vrouwtje zoekt naar terreinen waar jonge of opgroeiende waardplanten staan. In die zoektocht vertoont ze trekgedrag en legt ze vaak aanzienlijke afstanden af. Op zoek naar vrouwtjes trekken de mannetjes mee (BINK, 1992).

Na de paring legt het vrouwtje de eitjes één voor één op het blad van de waardplant. Ongeveer twee weken daarna komt de rups uit het

FIGUUR 1

Het mannelijk Kaasjeskruidkoppje (*Carcharodus alceae*) waargenomen op 1 mei 2009 op de monitoringroute langs de Zuid-Willemsvaart in het noordwesten van Maastricht, de eerste waarneming van deze vlinder in Nederland sinds 56 jaar (foto: H. Reumkens).

FIGUUR 2

Kaasjeskruiddikopje (*Charcarodes alceae*), a) een eitje gefotografeerd op 16 augustus 2009 op de Sint-Pietersberg (foto: S. van Beek); b) een halfvolwassen rups gefotografeerd op 16 augustus 2009 op de Sint-Pietersberg (foto: B. Omon) en c) een pop gefotografeerd in Lessive, gemeente Rochefort, België (foto: F. Hodzelmans).

ei. De rups voedt zich met het blad van de waardplant. Als ze na 30 à 40 dagen en na enkele vervellingen volwassen is, maakt de rups een spinsel in de strooisellaag aan de voet van de waardplant. Daar verpopt de rups. Na twee à drie weken verschijnt uit de pop de vlinder. In onze streken kent de soort twee generaties. De eerste generatie vliegt van eind april tot eind juni, de tweede van half juli tot eind augustus. In warmere streken is er een derde generatie die vliegt tot midden september. De laatste generatie van het jaar overwintert als volwassen rups in een spinsel aan de voet van de waardplant (BINK, 1992).

VERSPREIDING

Het Kaasjeskruiddikopje is een soort die voorkomt in Midden- en Zuid-Europa, ten zuiden van 50° noorderbreedte (VAN HALDER, 1999). In het Verenigd Koninkrijk is de vlinder afwezig; er is wel een waarneming van twee vlinders in 1923 in Surrey, maar dat betreft waarschijnlijk twee uitgezette exemplaren (CARTER, 1982; BINK, 1992; MAES & VAN DIJCK, 1999). In de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen staat het dikkopje in de Rode lijst te boek als "met uitsterven bedreigd" (DUDLER *et al.*, 1999; TOLASCH, 2009). In een verslag over het landelijk monitoringsproject in heel Duitsland wordt de vlinder zeldzaam (11-100 waarnemingen) genoemd (KÜHN *et al.*, 2008). In Wallonië is de vlinder een zeldzame verschijning in kalkgebieden. In Vlaanderen is de soort vóór 2000 een dwaalgast die 17 maal is gemeld. Mogelijk zijn er tijdelijke populaties geweest tussen 1948 en 1953 en tussen 1971 en 1975 (MAES & VAN DIJCK, 1999). In Nederland is het Kaasjeskruiddikopje een onre-

gelmatige standvlinder, waarvan tot 1950 enkele malen een vlinder van de tweede generatie is waargenomen in Limburg, Zeeland, Zuid-Holland en Gelderland (TER HAAR, 1911; BOS *et al.*, 2006).

Vanaf 2007 is het Kaasjeskruiddikopje aan een opmars in noordelijke richting begonnen. Dat blijkt het meest duidelijk uit waarnemingen in België. Uit de periode 2000-2006 is slechts één waarneming van een imago bekend, en wel op 17 juni 2006 in Matagne-la-Grande, provincie Namen. Dan zijn er in 2007 ineens 11 exemplaren waargenomen, één in juni en tien in juli. In 2008 worden bij tien waarnemingen 17 dikkopjes gezien. Vervolgens is er in 2009 een explosie van 146 waarnemingen van 378 individuen. Het overgrote deel van deze observaties betreft imago's, maar er zijn ook 24 eitjes en zes rupsen gezien. De waarnemingen zijn veelal gedaan in het zuidoosten van België, maar ook in de Vlaamse provincie Limburg (NATUURPUNT, 2009). Het betreft voornamelijk vlinders van de tweede generatie, maar ook in april en mei werden imago's gezien. De vier waarnemingen in de omgeving van Tienen en de zes in de omgeving van Luik zijn hier van belang omdat deze plaatsen op een voor de vlinder overbrugbare afstand van Maastricht liggen (bron: waarnemingen.be, 10 oktober 2009).

FIGUUR 3

Muskuskaasjeskruid (*Malva moschata*) op 24 juni 2008 in de Hoge Weerd, Maastricht (foto: H. Reumkens).

FIGUUR 4

Een Andoordikkopje (*Carcharodus lavatherae*) gefotografeerd op 18 juli 2006 in Martisberg, Wallis, Zwitserland (foto: H. Reumkens).

Het was daarom voor kenners geen verrassing, dat het Kaasjeskruid-dikkopje in 2009 ook in Zuid-Limburg, in de omgeving van Maas-tricht, opdook. Bijzonder is, dat in mei ook vlinders van de eerste generatie zijn gezien, één op 1 mei langs de Zuid-Willemsvaart en één op 20 en (waarschijnlijk hetzelfde dier) 22 mei in de Eijsder Beemden (VLINDERSTICHTING, 2009a;b; PITERS, 2009). Het overgrote deel van de waarnemingen in 2009 betrof echter vlinders van de tweede generatie, die in augustus op de Sint-Pietersberg ten zuiden van Maastricht zijn gezien. Vanwege de kans op dubbeltellingen is het totaal aantal exemplaren moeilijk in te schatten. In ieder geval zijn een territoriumhoudend mannetje en een ei-afzettend vrouwtje waargenomen (VLINDERSTICHTING, 2009c). Naast vlinders zijn ook eitjes gevonden en is een aantal rupsen gezien (bron: waarneming.nl, 2 oktober 2009). Dit betekent dat de vlinder zich hier ook heeft voortgeplant.

De waarneming van het Kaasjeskruid-dikkopje kreeg landelijk aandacht in de pers, onder meer in dagblad Trouw (BEZEMER, 2009) en op 9 mei op de radio in Vara's Vroege vogels en op televisie op 5 juni in het programma In Natura van omroep Llink.

BEHEER EN PERSPECTIEVEN

Ongetwijfeld is de opkomst van het Kaasjeskruid-dikkopje een direct gevolg van de warmere zomers van de laatste jaren (VLINDERSTICHTING, 2009a). De terugkeer van de soort wordt tevens bevorderd door een vlindervriendelijk beheer van de potentiële vliegplaatsen. Op sommige natuurterreinen vindt al gefaseerde begrazing met schapen plaats. Dat is niet alleen goed voor de vlinders in het algemeen. Wanneer bij het beheer gezorgd wordt voor voldoende open, zonnige plekken tussen de begroeiing en de waardplanten beschermd worden, zal het Kaasjeskruid-dikkopje zich hier ook thuis gaan voelen. Maar hiernaast kunnen tevens andere terreinen tot meer geschikt leefgebied voor dit dikkopje worden gemaakt. Daartoe is een gefaseerde begrazing gewenst. Waar dit niet tot de mogelijkheden behoort, kan een gefaseerd maairegime worden toegepast, waarbij de locatie gedeeltelijk tweemaal per jaar afwisselend wordt gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. De gedeelten waar de waardplanten groeien moeten worden ontzien. Voor de vlinder zijn open, rudera-

plekken van groot belang. Voor zover die aanwezig zijn moeten ze in stand worden gehouden; waar nodig zullen ze door plaggen aangebracht dienen te worden. Dichtgroei moet voorkomen worden zodat de zon het gehele terrein voldoende kan blijven verwarmen. Dit vereist dat het gebied om de drie jaren wordt uitgedund door het verwijderen van opgroeiende bomen en struiken (VLIEGENTHART, 2009).

De hoop is, dat de vlinder zich ditmaal blijvend in Nederland zal vestigen en mogelijk zijn areaal zelfs nog zal kunnen uitbreiden. Er lijken hiertoe al voldoende waardplanten en potentieel geschikte leefgebieden in Zuid-Limburg aanwezig. De eerdere, slechts tijdelijke hervestigingen en de algemene teruggang van de soort in Noordwest-Europa temperen te hoge verwachtingen. Toch biedt de geconstateerde voortplanting van de soort in 2009 een hoopvol perspectief. Na de succesvolle vestiging van het Boswitje (*Leptidea sinapis*) zou zo het Kaasjeskruid-dikkopje als nieuwe vlinder aan het vaste vlinderbestand van Nederland worden toegevoegd.

DANKWOORD

S. van Beek, B. Omon en F. Hodzelmans stelden foto's van het Kaasjeskruid-dikkopje in verschillende stadia ter beschikking; daarvoor harte-lijke dank. D. Groenendijk van De Vlinderstichting en J. Piters ben ik erkentelijk voor hun waardevolle wenken en bijdragen ter verbetering van het manuscript van dit artikel.

Summary

THE RETURN OF THE MALLOW SKIPPER IN LIMBURG

The Mallow Skipper (*Carchadorus alceae*) is a widespread butterfly species in central and southern Europe. The skipper is found in warm, open areas, where it can feed on Mallow (*Malva spec*). It does not occur in the British Isles or in northern Germany. The relatively warm summers of recent years have enabled this butterfly to reach regions north

of its normal distribution area, particularly in Belgium. From there, the species has also reached the south of the Netherlands, where it was found near the town of Maastricht in 2009. The first specimen of this butterfly since 1953 was seen northwest of Maastricht on 1 May 2009. In August 2009, there were several observations of second-generation Mallow Skippers and of procreation activity. If the natural biotopes and potentially suitable areas in the south of the province of Limburg are managed correctly, there is some hope that the Mallow Skipper will

become a rather common butterfly in the Netherlands.

Literatuur

- BEZEMER, M., 2009. Vlindertje is terug. Dagblad Trouw, 5 mei 2009: 2.
- BINK, F., 1992. Ecologische Atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa. Schuyt & Co, Haarlem.
- BLINK, E., 1997. Atlas van de Zuid-Limburgse Flora 1980-1996. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

- BOS, F.M., BOSVELD, D., GROENENDIJK, C., VAN SWAAY & I. WYNHOFF, 2006. De dagvlinders van Nederland, verspreiding en bescherming. Nederlandse Fauna 7. Naturalis/KNNV, Leiden/Utrecht.
- CARTER, D., 1982. Butterflies and Moths in Britain and Europe. Pan Books, London.
- DUDLER, H., H. KINKLER, R. LECHNER, H. RETZLAFF, W. SMITZ & H. SCHUMACHER, 1999. Rote Liste der gefährdeten Schmetterlinge (*Lepidoptera*) in Nordrhein-Westfalen. In: Landesanstalt für Ökologie, Bodenordnung und Forsten/Landesamt für Agrarordnung, Nordrhein-Westfalen, Rote Liste der gefährdeten Pflanzen und Tiere in Nordrhein-Westfalen, 3. Fassung, mit Artenverzeichnis. LÖBF-Schriftenr. 17: 575-626.
- HAAR, D. TER, 1911. Onze vlinders, bewerkt door P. Keer. Thieme, Zutphen.
- HALDER, I. VAN, 1999. De nieuwe vlinder-gids. Tirion, Baarn.
- KÜHN, E., R. FELDMANN, A. HARPKE & N. HIRNEISEN, 2008. Tagfalter Monitoring Deutschland. Jahresbericht 2007. Neuigkeiten 2008. Helmholtz Zentrum für Umweltforschung UFZ, Halle/Saale.
- MAES, D. & H. VAN DYCK, 1999. Dagvlinders in Vlaanderen. Ecologie, verspreiding en behoud. Stichting Leefmilieu/Instituut voor Natuurbehoud/Vlaamse vlinderwerkgroep, Antwerpen/Brussel.
- NATUURPUNT, 2009. Nieuwe dagvlinder vestigt zich in Vlaanderen. Persbericht van 26 september 2009. Natuurpunt, Mechelen
- PITERS, J., 2009. Van Kaasjeskruid en Dikkopjes. De Wissel. Mededelingenblad van IVN Eijsden 16 (2):15-20.
- REUMKENS, H., 2008. Een vlindermeetnet langs de Zuid-Willemsvaart. Zes jaar monitoren in Noordwest-Maastricht. Natuurhistorisch Maandblad 97 (4):93-97.
- TOLASCH, C., 2009. www.Schmetterlinge-Deutschlands.de. *Carcharodus alceae* (Esper, 1780). 6 november 2009. 14 december 2009. <http://www.schmetterlinge-deutschlands.de/start.php>.
- VLIENGHART, A., 2009. Advies vlindervriendelijk beheer Zuid-Willemsvaart bij Maastricht. Rapport VS2009.026. De Vlinderstichting, Wageningen.
- VLINDERSTICHTING, 2009a. Kaasjeskruiddikkopje na 56 jaar terug! Persbericht van 4 mei 2009. De Vlinderstichting, Wageningen.
- VLINDERSTICHTING, 2009b. Tweede kaasjeskruiddikkopje. Persbericht van 22 mei 2009. De Vlinderstichting, Wageningen.
- VLINDERSTICHTING, 2009c. Meer kaasjeskruiddikkopjes. Persbericht van 7 augustus 2009. De Vlinderstichting, Wageningen.
- WYNHOFF, I., C. VAN SWAAY & J. VAN DER MADE, 1999. Veldgids Dagvlinders. KNNV/Vlinderstichting, Utrecht/Wageningen.

Rector Cremers-penning uitgereikt aan Paul Spreuwenberg

Tijdens de Genootschapsdag op zaterdag 20 februari 2010 werd de achtste Rector Cremers-penning uitgereikt aan Paul Spreuwenberg [figuur 1]. De Rector Cremers-penning werd door het bestuur van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg in het leven geroepen als bijzondere onderscheiding voor personen die zich buitengewoon verdienstelijk hebben gemaakt voor de bescherming en het behoud van de natuur in de provincie Limburg in het algemeen of voor het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg in het bijzonder. De eerste Rector Cremers-penning werd in 1985 uitgereikt ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Deze bijzondere onderscheiding is genoemd naar een van de oprichters van het Genootschap, Rector P. Jos. Cremers, die de eerste veertig jaar (1910-1950) niet alleen voorzitter van het Genootschap was, maar van 1917 tot 1938 ook eerste conservator van het door het Genootschap opgerichte Natuurhistorisch Museum in Maastricht. De Rector Cremers-penning [figuur 2] is enerzijds een blijvende herinnering aan Rector Cremers, maar bovenal een blijk van waardering voor diegenen die zich in de geest van Rector Cremers en in overeenstemming met de doelstellingen van het Genootschap op bijzondere wijze hebben ingezet.

Paul Spreuwenberg is al een halve eeuw lid van het Natuurhistorisch Genootschap. Paul woonde in Venlo waar

hij vooral actief was als fervent vogelaar. In de tijd dat hij als nieuw lid toetrad, werden alle nieuwe leden nog met naam in het Natuurhistorisch Maandblad vermeld. In het maandblad van maart/april 1960 wordt Paul als nieuw lid genoemd. Een volgende vermelding in Maandblad vindt kort hierna plaats, wanneer wordt gemeld dat Paul een Hop (*Upupa epops*) heeft gezien bij de Venkoelen, en dat hij twee Oeverlopers (*Actitis hypoleucos*) en twee Witgatjes (*Tringa ochropus*) bij de Leubeek heeft gespot. Daarmee is ruim 50 jaar geleden de eerste indruk al gevestigd dat Paul een vogelaar is. Zelf schreef hij daarover eens op dat hij al begon als zeven-/achtjarige op de Groote heide in Venlo. Er werden nesten gevonden en dat vond Paul zo interessant dat hij een eierverzameling begon.

Paul werd op zijn veertiende lid van de Vrienden der Natuur in Venlo

FIGUUR 1

Paul Spreuwenberg ontvangt tijdens de Genootschapsdag van zaterdag 20 februari de Rector Cremers-penning uit handen van Harry Tolkamp, voorzitter van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg (foto: Henk Heijligers).